

FRANSIZ DEVRİMİ VE DOSTLUK ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

Arş. Gör. Seray Kumlu

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ORCID: 0000-0001-9110-2237

Öz

Fransız Devrimi'nin siyasal düşüncesini incelediğimizde Devrim sürecinin aynı zamanda modern devlete özgü kavramların içeriği, kapsamı, soyut ve somut karşılıkları açısından bir tartışma ve inşa süreci olduğu görülür. Ulus, halk, yurttaşlık kavramlarını, Devrim'in sloganı olan 'eşitlik, özgürlük, kardeşlik' başlığı altındaki düşünceleri incelemek bize Ancien Régime sonrası kurulan siyasal yapının nasıl bir birliktelik biçimi olduğuyla ilgili fikir verir. Bu çalışma, Devrim rüzgârının tesiri altındaki Fransız toplumunun siyasal yolcuğunu anlamaya çalışırken modern siyasal düşüncenin temel kavramlarının yanına 'dostluk' kavramını da eklemektedir. Aristoteles insanın mutlu olmak için erdemli dostlara gereksinim duyduğunu ve dostluğun devletleri ayakta tuttuğunu söylerken hem kavramın ilk sistematik incelemesini sunuyor hem de kavramın önemine vurgu yapıyordu. İnsanların birbirleriyle dost olması gerektiğine dair düşünceler değişirse de terörün erdemin canlı şekli olduğunu söyleyen Jakoben lider Robespierre'in dünyasında devletin, erdemin anlamı ve insanların mutluluğuyla ilgili yapılacaklar değişmişti. Dostluk kavramı Fransız Devrimi'nin ortaya çıkış koşullarını anlamak açısından olduğu kadar Devrim'in ortaya çıkardığı siyasal imkânları ve sonra bu imkânların ortadan kaldırılmasıyla nasıl bir siyasal birliktelik biçiminin galebe çaldığını anlamak açısından da yol göstericidir.

Anahtar Sözcükler: Dostluk, Fransız Devrimi, Halk egemenliği, Yurttaşlık, Kardeşlik

Thoughts on French Revolution and Friendship

Abstract

When we study the political thought of the French Revolution it is seen that the revolutionary process is also a period of discussion and construction of the concepts peculiar to the modern state in terms of content, scope and abstract and concrete correspondences. Investigation of the concepts of nation, people, citizenship and the thoughts contained in the slogan "equality, liberty, fraternity" gives us an idea about what kind of togetherness was built as a political structure after the Ancien Régime. This article puts the concept of friendship forward beside the basic concepts of modern political thought while figuring out the political journey of French people affected by the wind of the Revolution. While mentioning that the people need virtuous friends to be happy and friendship keeps the state on its feet, Aristotle both presented the first systematic work on friendship and emphasized the importance of it. Although the considerations on people's friendship remained the same, the meaning of state, of virtue and the actions to be taken for the happiness of the people had changed in the world of Robespierre -Jacobin leader- who enunciated that terror was the live version of the virtue. The concept of friendship leads to understanding the conditions of the emergence of the French Revolution as well as the political contingencies that occurred during the Revolution and the political structure that prevailed after other possibilities were removed.

Keywords: Friendship, French Revolution, Sovereignty of the people, Citizenship, Fraternity

* Makale geliş tarihi: 12.03.2020
Makale kabul tarihi: 24.04.2021
Erken görünüm tarihi: 05.08.2021

Fransız Devrimi¹ ve Dostluk Üzerine Düşünceler

Giriş

“Uygarlığı bir yandan yıkıp bir yandan yeniden kuran bu felaketlerin varlığı bilindiğinde, insan ayrıntıları yargımlarken duraksar. Sonuçlar yüzünden insanları yermek ya da övmek, toplam sayı nedeniyle sayıları yerip övmek gibi bir şey. Geçmesi gereken geçer, esmesi gereken rüzgâr eser. Sonsuz sükûnet bu tür poyrazlardan etkilenmez. İhtilâllerin sonunda egemen olan gerçek ve adalettir. Tıpkı yıldızlı gökyüzünün fırtına sonrası egemenliği gibi.” diyordu Victor Hugo (2018: 206); Bastille’in ele geçirilmesiyle bir fırtınaya dönüşen değişim rüzgârının tozu dumana kattığı yılı anlatan *Doksan Üç* adlı eserinde. Devrim “Rüzgâra yem olmuş ruhlar”la doludur; “Ama bu mucizeler yaratan bir rüzgârdı.” Hugo'nun “geçmesi gereken geçer” dediği bu zorunluluk hali, Saint-

---

1 SBF'de değerli Hocamız Prof. Dr. Mehmet Ali Ağaoğulları'ndan “Fransız Devrimi'nin Siyasal Düşüncesi” isimli doktora dersini alana kadar birkaç genel değerlendirme dışında Devrim'le ilgili pek bir fikrim yoktu. Mehmet Ali Hoca masanın başına geçip derse başladığında onun anlattıklarından ve anlatış biçiminden öyle etkilenirdik ki dersten sonra da sanki Robespierre'le bir yerlerde tanışmış, Danton'un mizahına gülmüş gibi derste dinlediklerimizle ilgili tartışmaya heyecanla devam ederdik. Hocamız çok geniş bir literatür içinden bizim için süzdüğü bilgilerle Devrim'in önemini anlatırken aynı zamanda bir tarihsel olayı anlamak için ona nasıl yaklaşmamız gerektiğini de göstermişti. Devrim'i tüm renkleriyle, coşkusuyla, kıyıcılığıyla, imkânları ve sınırlarıyla önümüze koymuştu. Fransız Devrimi'nin siyasal düşüncesini kendi çalışma alanımdan sorularla birleştirdiğim bu çalışmanın ilham kaynağı o zamandan beri devam eden heyecan olmuştur. Elinizdeki çalışma 2019 yılında kaleme alındığı için Prof. Dr. Mehmet Ali Ağaoğulları Hocamızın 2020 ve 2021 yıllarında üç cilt halinde yayımlanan kitap çalışması yararlanılan kaynaklar arasında bulunmamaktadır. Söz konusu kitapların künyeleri şöyledir: Mehmet Ali Ağaoğulları, (2020), *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789-1794-Özgürlüğün İcadı*, Ankara: Dipnot Yayınları; Mehmet Ali Ağaoğulları, (2021), *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789-1794-Cumhuriyetin Sarsıntıları*, Ankara: Dipnot Yayınları; Mehmet Ali Ağaoğulları, (2021), *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789-1794- Jakobenlerin İktidarı*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Just'ün “nesnelerin gücü”² tespitini ve bir bakıma itirafını anımsatır. Nitekim ona göre tüm devrimci figürler “biri kâtipten başka bir şey değildi.” Bu sayfaların esas yazarı Tanrı'ydı. Türlü mucizelerin mimarı bu rüzgârın olumsuzluğu içinde yaşananlar devrimin aktörlerine bile bir zorunluluk olarak göründüyse, Tanrısal ya da değil, Hugo'ya böyle görünmesine şaşmamak gerekir. Peki, nesnelerin gücünü dikkate alsak da mutlak bir zorunluluk düşüncesine kapılmadan neler olup bittiğiyle ilgili bir şey söylemek mümkün değil mi? İnsan gerçekten de böyle bir alt üst oluş anını, bir “olay”ı yargılarken duraksamalı. Gördüğümüz ve hakkında konuşmak istediğimiz şey Hugo'nun deyişiyle fırtına sonrasında egemen olan yıldızlı bir gökyüzü kadar açık mıdır gerçekten? Hakikat yıldızlı gökyüzü kadar uzak ve açık bir şekilde *seyrimize* sunulduğunda ona yaklaşmak için ne yaparsak yapalım hakikatle aramızdaki mesafeyi her daim hatırlamak zorunda kalırız. Yine de bu seyirle yetinmek zorunda değiliz. Hakikate sahip olamayız ama hakikatin dostu olabiliriz. Bundan kasıt, hakikate yaklaşırken, ona yaklaşan özneyle hakikat arasında bir upuygunluk ya da türdeşlik yaratılması değildir. Hakikat bana benzeştirerek, bana benzediği ölçüde bildiğim, anladığım veya sevdiğim değildir. Söylemek istediğimiz şey, hakikat ve onun arayışında olan özne arasında kurulan ilişkinin her zaman tekil bir ilişki olması ama daha da önemlisi geçen zamanın sınamalarına açık olabilmesidir; *gördüğümüz, duyduğumuz, bildiğimiz* şeyler bir dostluğu kurduğu gibi onu bitirebilir de. Fransız Devrimi ve dostlukla ilgili düşüncelere rengini verecek olan da böyle bir bakış açısı olacaktır.

Hakikat ve dostluk bahsinde yukarıda yazılanlar tekillik ve olumsuzluk üzerine olunca akla ister istemez kendi hayat deneyimlerimizden de kaynaklı olarak dostluğun bunların tam tersiymiş gibi görünen diğer özellikleri geliyor: Evrensel bir sevgi ve birliktelik biçimi, eşitlik, benzerlik, sadakat, kalıcılık, aynı fikirde olma, birlikte taraf olma, dostum; benim diğer yarım. Hiçbirisi kolayca yabana atılacak özellikler ve düşünceler değil. Zaten amacımız genel bir tanıma varmak ya da ölçülemez olanı ölçmeye çalışmak da değil. Dostluğa atfedilen özelliklerin bir arada yaşamaya ilişkin bir perspektifle ve adını daha net koymak gerekirse siyasal olanla ilişkili olduğunu söylemek şimdilik yeterli olacaktır.

Fransız Devrimi'nin siyasal düşünce ve teori içindeki yerini ve önemini merkeze alarak bu döneme dostluk kavramı aracılığıyla bakmayı hedefleyen bu çalışma, aslında, dostluk kavramı üzerine odaklanan daha geniş bir araştırma esnasında ortaya çıktı. Araştırmanın içine ayrıntılı bir şekilde dahil edemediğim ve bana olduğu kadar konuyla ilgilenenlere de ilgi çekici gelebilecek bir bakış

2 “Jakoben liderlerden biri olan Saint-Just, 26 Şubat 1794'te Konvansiyon'da yaptığı konuşmasında, 'Nesnelerin gücü belki bizi düşünmediğimiz sonuçlara götürüyor.' diyerek, bir ideale değil, fakat zamanın zorunluluklarına göre davrandıklarını açıklar.” (Ağaoğulları, 2011a: 621)

açısı önerisi ve bu haliyle çok daha derinlikli tartışmalara giriş niteliği taşıyor. Elinizdeki çalışma, odaklandığı konudan uzaklaşmamak adına, dostlukla ilgili farklı düşünürlerce geliştirilmiş yaklaşımları, Antik Yunan'dan modern devlete uzanan düşünsel hatta dostluk kavramının ele alınışında yaşanan süreklilikleri ve kopuşları dışarıda bırakıyor. Bu çerçevede, birlik olmakla ilgili bir girişle başlayan çalışma, Fransız Devrimi'nde sıkça rastladığımız bazı kavramların siyasal düşünce içinde dostlukla ilgili ilk sistematik değerlendirmelerde nasıl karşımıza çıktığına bakarak ilerleyecek ve nihayetinde Fransız Devrimi'nin yarattığı değişim rüzgarına *dostane* bir mesafeden yaklaşmayı deneyecektir.

1. Nasıl Birlik Olunur?

Fransız Devrimi'nin, bu alt üst oluşun, belki de en kaygı verici ve en can alıcı sorusu toplumun nasıl bir arada kalacağı, nasıl “birlik” olacağı meselesiydi. Bu nispette bir toplumsal parçalanmışlık yeni bir ortaklık düşüncesini nasıl mümkün kılacaktı? Aslında insanların nasıl bir arada yaşayacağıyla ilgili tartışmalar yeni değildir. Hatta siyasal olanın ne olduğunu sormakla eşdeğer, insanlık tarihi kadar kadim bir sorudur. Belki eşitsiz toplumları eşitlikçi toplumlardan ayıran şey bu soruyu dile getirmeye ihtiyaç duymuş olmalarıdır. “Uğursuz bir rastlantı” sonucu! Her halükârda yeni toplumsal ve siyasal koşullar yeni icatlara gebe. *Eski* birliktelik biçimleri ise bu yeni duruma ayarlanabilir, onunla çatışabilir, ona eklenilebilir, onun tarafından fethedilebilir, onun altını oyabilir ya da örneğin yok olup gidebilir. Yurttaşlık kavramı başka bir bağlam ve içerikle *yeniden* icat edildiğinde ya da devrimciler cumhuriyet fikrini *dirilttiğinde* kuşkusuz Yunan ve Roma dünyasından eser kalmamıştı. Bu fikirler siyasal düşüncede ve pratikte gündeme geldiğinde, bunları dile getirenlerin hedefi geçmişe bakarak onu yeniden tecrübe etmekten ziyade bugünün içinden geçmişe bakarak onu meşru bir düşünsel miras ve referans olarak yeniden kurmaktı.

Devrim'e katılan insanların neden bir arada yaşadığını, neden ortak yasaları, siyasal, toplumsal ve ekonomik kurumları olduğunu, bu bir arada yaşama halinin temel özelliklerini (özgürlük, eşitlik) ve yeni siyasal öznellik biçimlerini tanımlamak için kullandıkları başlıca kategoriler ulus, halk (sık sık ulusla aynı anlamda kullanılmıştır) ve yurttaşlık olmuştur. Devrimci otoritelerin özellikle meşruiyete ihtiyaç duyulan her an başvurduğu halk egemenliği ve genel irade kavramları Rousseau'nun siyasal düşüncesinde şekillenmiş ve devrimcilere fikir ve ilham vermişti. Her türlü tekil çıkarın (kralın, aristokratların) bir arada yaşamayı ve ortaklık düşüncesini zedelediğini düşünen Rousseau için egemenlik, genel iradenin uygulanması anlamına gelmektedir. Bu egemenliğin yegâne sahibi ise halktır. Toplum sözleşmesiyle kurulan yeni ve doğru devlette insanlar genel iradenin akla ve ortak iyiliğe uygun kararlarıyla yönetilecek ve yeniden

özgürlüklerine kavuşacaklardır. Bu yaklaşımda egemenlik düşüncesinde köklü bir değişikliğin izini sürmek mümkün. Rousseau her ne kadar egemenliği halka vermiş gibi görünse de bu halkın somut çağrışımları konusunda ihtiyatlıdır, “Gerçekte, herkesin insan olarak sahip olabileceği özel istemi [iradesi], yurttaş olarak sahip olduğu genel isteme [iradeye] aykırı ya da karşıt olamaz, özel çıkarı genel yarardan apayrı bir yönde seslenebilir ona (...)” (Rousseau, 2006: 17). Ve bir başka yerde şöyle der, “İnsan her zaman kendi iyiliğini ister ama bunun ne olduğunu her zaman kestiremez. Halk hiçbir zaman bozulmaz ama çoğu kez aldatılabilir. (...) Herkesin istemi ile genel istem arasında çoğu zaman hayli aykırılık vardır. Genel istem yalnız ortak yararı göz önünde tutar, öbürü ise özel çıkarları gözetir ve özel istemlerin toplamından başka bir şey değildir: Ama bu aynı istemlerden birbirini yok eden artılarla eksileri çıkarınca, ayrılıkların toplamı olarak genel istem kalır elde.” (Rousseau, 2006: 26-27). Rousseau, somut ve soyut halk arasındaki bu kopukluktan dolayı halkın temel yasalarını yani anayasasını yapma işini bir yasa yapıcının ellerine bırakacaktır (Ağaoğulları, 2011a: 587).

Somut halka olan bu güvensizliği Devrim'in hemen her aşamasında görmek mümkün. Bir yandan halk en temel ve biricik referans olarak dile getirilirken diğer yandan halkın üstünde onun adına karar alacak bir merciin bulunması fikri Devrim'in başından beri bir damar olarak bulunmuştur. Siyasal yapının belirleyiciliği düşüncesi Aydınlanmanın en temel savlarından biriydi ve Devrim'in düşünce ve eylem dünyasında da başköşeye yerleşmişti. Halk egemenliği, Sieyès'in düşüncesinde ulusal mecliste toplanan temsilcilerin mutlak egemenliğine dönüşürken, *Halkın Dostu* gazetesinin başyazarı ve radikal devrimci Marat'ın düşüncesinde halkı adına bu egemenliği kullanacak bir diktatör çağrısıyla akamete uğramıştı. Dahası *Halkın Dostu* Marat kitlelerin devrimci kendiliğindenliğine karşı açık bir güvensizlik beslediğini hiçbir zaman saklamamıştı (Soboul, 1988: 67). Dostlarına güvenmeyen ya da *dostsuz* bir dostluk ilişkisi mümkün mü?

Somut durum ne olursa olsun halk egemenliği düşüncesinin sonucu yeni bir siyasal öznellik biçimi olarak yurttaşlık kavramının belirmesiydi.³ Yurttaşlık bireyi ulusa bağlayan bağ olmanın yanı sıra hem ayrıcalıkları ortadan kaldırarak herkesi eşitleyen bir kimlik hem de insanları birbirine bağlaması ümit edilen bir kategoriydi. Yurttaşlık kavramı insanın o ulusun parçası olarak haklarını sıralar, sınırlar ve görevlerini belirlerken bir siyasal bağ olarak tüm yatay (birey-birey) görünümüne rağmen aslen dikey (birey-devlet) bir kurgunun ete kemiğe bürünmüş halidir. Yasa karşısında herkes eşittir derken, önce eşitler yoktur artık; Yasa vardır. Doğal hukuku referans alan liberal öğretisi ilk ortaya çıktığında tam

3 François-Alphonse Aulard (1987: 34), bu kavramın benimsenmesinde Amerika ve İngiltere etkisine dikkat çeker.

tersini iddia etmiş olsa da, egemenlik düşüncesi egemenin kendinden başka otorite tanımamasıyla varlık gösterebilir. Yurttaşlık kategorisi Ancien Régime'in korkunç koşulları altında ezilen insanlar için elbette büyük bir kazanımdı ama öte yandan daha Devrim'in en başında yurttaşlığın ancak insanları “birbirini sevmeye zorlayarak” mümkün olabileceği dile getirilmişti (Target'nin konuşmasından akt. Ağaoğulları, 2011: 614). Bununla bağlantılı olarak, Devrim'in ilk zamanları ortaya çıkan aktif yurttaş-pasif yurttaş ayrımının neden olduğu rahatsızlık geçtiğinde ve Cumhuriyet ilan edildiğinde bile yurttaşlık kavramının yanı sıra insanları birbirine bağlayan başka birlik düşünceleri de devrede olmuştur. Birliktelik ve duygudaşlık ifade eden *fraternité* kavramı bunların başında geliyordu.⁴ Örneğin, 1793 yılında, Komün ve onun koordine etmeye çalıştığı *section*lar yurttaşlar arasında bağ kurabilmek için yeni taktikler denemiş, mahalle dernekleri arasında kardeşleşme çağrıları yapılmıştı. Kardeşçe kucaklaşma ritüeli, bu ritüele eşlik eden yemin sayesinde neredeyse dinsel bir görüntü kazanıyordu (Soboul, 1988: 74). Kardeşlik düşüncesi hem eşitlik fikrini barındırdığı hem de “sıcak duygular” içerdiği için akla ve kalbe aynı anda hitap ediyordu.

Kardeşlik, aslında bu kavram *fraternité*'nin çeşitli dillerdeki karşılıkları olduğu için *erkek* kardeşlik demek daha doğru olur, Spartalıların ortak sofralarından dinsel mitlere, manastır yaşamından şövalyelik kurumuna kadar pek çok yerde karşımıza çıkan bir düşünce. Erkek kardeşlik aynı babanın çocukları olarak dünyaya gelmek anlamıyla erkek egemen bir soy ilişkisini anlatır ama aslında siyasal olarak ima ettiği şey daha ziyade babanın ortadan kaldırılmasıyla erkek kardeşler arasında ortaya çıkan eşitler arası bir düzendir. Hıristiyan dünyada, Baba (Tanrı)'nın günahkâr evlatları olarak bu dünyada bir arada yaşayan kardeşleri anlatan *erkek kardeşlik* akrabalık ve soyla ilişkili anlamını çoktandır kaybetmişti. Şimdi yeni oluşan ulus fikriyle buluşan *fraternité* dinsel anlamından sıyrılarak sekülerleşecek ve aynı ulusun içinde *doğmakla* edinilen doğal bir bağ anlamını kazanacaktır. Erkek kardeşlik kavramı kuşkusuz çok daha ayrıntılı bir incelemeyi hak ediyor. Biz burada dostlukla ilgili birkaç şey söylemeden önce Derrida'nın dostluk ve erkek kardeşlik üzerine söylediklerini hatırlamakla yetinelim.

Derrida'ya kalırsa, “Devletin aileye bir biçimde bağlılığına, bir hısımlık şemasına dayanmayan siyaset kavramına rastlamak zordur; soy, cins, tür, cinsiyet, kan, doğum, doğa, ulus; otokton ya da değil, dünyevi ya da değil.” Hatta demokrasinin kendini bir erkek kardeşlik gibi sunmadığı biçimlere çok ender rastlanır (Derrida, 2005: VIII). Peki, aynı soydan geliyor olmak doğal bir birliktelik yaratıyor mu gerçekten? Derrida bunun hayal edilmiş bir koşul olduğu

4 Michelet şöyle diyecektir, “[Erkek] kardeşlik, yasanın üstündeki yasadır” (akt. Derrida, 2005: 182).

konusunda ısrarcıdır; bu bir fantasmadır. Soyla ilgili bir bağ hiçbir zaman basitçe gerçek değildir; varsayılan gerçekliği doğuştan değildir, her zaman kurulum, inşa edilir, her zaman sembolik bir etkiyi ve söylemi ima eder. Ve sorar, “Erkek kardeşiyle tanışan var mı sahiden?” (2005: 92-93). Derrida siyasal teorinin başlıca düşünürleri ve onların kimi metinleri arasında gezinerek “dostluk” kavramını incelediği kitabında erkek kardeşlikle ilgili bu ve benzeri değerlendirmelerini dostluk kavramıyla ilişkilendirir. Erkek kardeşlik düşüncesinin en başından beri dostluk kavramının içine işlemiş olduğunu dile getirir. Aristoteles’ten beri dostluk kavramı üzerine dile getirilen düşünceleri *fratrosantrik* olarak yorumlar (Derrida, 2005: 278). Aslında *fratrosantrizm*, dostlukla ilgili siyasal tartışmaların ana akımında tespit edilen yapısal bir problemdir ve dostluğun bu biçimi yapı sökümü uğratılmadan erkek kardeşlikten, türdeşlikten ve tüm *doğal* yakınlık ilişkilerinden kurtulmuş bir dostluk ilişkisini hayal edebilmek mümkün olmayacaktır. Derrida’ya göre bu şemaya saplanan bir demokrasi tasavvuru da gözden geçirilmek zorundadır. Derrida’nın uyarılarını özellikle dostluk düşüncesinin siyasal teori içinde kendine nasıl yer bulduğunu incelerken göz önünde bulundurmamız gerekir. Ama dostluk konusundaki pratik, teoriden daha fazla bir şeyler olduğunu gösterir bize. Siyasal teori dostluk ilişkisini erkek kardeşlik düşüncesinin hegemonyası altında ele aldığı için kadınlarla kadınlar, kadınlarla erkekler dost olmaktan vazgeçmiş değildir; büyük siyasal anlatılar içinde görünmeseler de. Dolayısıyla dostluk kavramı erkek kardeşlikle bağlantısını aşan bir okumaya ziyadesiyle açıktır. Michelet, yeniçağın kutsal sözcüğünün erkek kardeşliği olduğunu ve kadının henüz bunu okumayı bilmediğini, yalnızca heceleyebildiğini söylerken (akt. Derrida, 2005: 228), kadınları kardeşlik düşüncesinden *şimdilik* dışlıyordu; geleceğin evrensel (ama yine de kadınlar için tekinsiz) *fraternité* anlayışının müjdesini verirken. Kadınlar birbirleriyle daha görünür biçimlerde *dost* olmayı başardıkları ölçüde bununla yetinmeyip bütün bu kurgunun altını oymaya başlayacaklardı.

2. İyi Bir Yaşamın Sırrı: Dostluk

Batı siyasal düşünce tarihi içerisinde dostlukla ilgili ilk sistematik çalışmaları Antik Yunan dünyasında görürüz. “Dosta faydası, düşmana zararı dokunmak” ya da “Dosta iyiye iyilik etmek, düşmana kötüyse kötülük etmek doğrudur” (Platon, 2014: Birinci Kitap 335-b)⁵ fikri çok yaygındır. Yunan dilinde düşmanlık iki şekilde ifade ediliyordu; biri kötülük ettiği ya da edebileceği için düşmanca duygular beslenen kişiyi anlatan *ekthrostr*, diğeri ise savaş meydanında karşı karşıya gelinen düşmanı anlatan *polemios*. Dosta faydası,

5 Platon’un ve Aristoteles’in eserlerine gönderme yaparken sayfa numaraları değil alıntının yer aldığı kitap numarası ve satır aralıkları kullanılacaktır.

düşmana zararı dokunmak dendiğinde, Schmittyen perspektifteki ahlâki olanla bağı kesilmiş bir kamusal düşman kavramının kastedildiğini düşünmemek gerekir.⁶ Yunan düşüncesinde siyasal olanla *iyi* olan arasındaki bağlantıyı göz önünde bulundurursak kastedilenin daha ziyade kötü olanla/kötülükle bağlantılı *ekthros* olduğunu görürüz; bazı anlatılarda *ekthros*la *polemios*un iç içe geçtiği de olur. Dostluk kavramı ise *philiad*ır (sevmek fiiliyle bağlantılı olarak türetilmiştir ve bizim şu an dost olarak kullandığımız sözcükle bir ve aynı anlamda kullanılmadığını eklemek gerekir), tekil olarak dostun karşılığı da *philos*. Yunan dünyasının siyasal açıdan çalkantılı dönemlerinde yazan Platon ve Aristoteles gibi düşünürler için dostluk kavramı her zaman “birlik” düşüncesiyle bağlantılı olarak ele alınmıştır. İyi insan, iyi toplum ve iyi devlet arasında, yani siyaset ve ahlâk arasında bir mesafe görmeyen bu düşünürler için, tıpkı hocaları Sokrates gibi, siyasal etkinliğin amacı mutluluktur ve mutluluk ise yalnızca *polis* içerisinde sağlanacak iyi ve erdemli bir yaşamla mümkündür. Aristoteles “tek bir kişiyi mutlu saymak anlamsız; nitekim hiç kimse bütün iyilere sahip olmayı tek kendisi için tercih etmese gerek” diyordu. Mutlu kişi yani doğal olarak iyilere sahip kişi dostlarla yani doğru kişilerle gün geçirmeyi tercih edecektir. “Demek ki, mutlu kişiye dostlar gerekiyor.” (Aristoteles, 2014: Dokuzuncu Kitap 1169-b). Ve ekliyor, “mutlu kişinin erdemli dostlara gereksinimi” vardır. Kişinin amacı erdemli olmak ise ve dost da “bir başka kendi” ise dostların da erdemli olması beklenir ki *iyi* bir varoluş birlikte duyumsanabilsin (Aristoteles, 2014: Dokuzuncu Kitap 1170b). Aristoteles için dostluk yalnızca bir erdem değildir; aynı zamanda yaşam için son derece zorunludur. İki kişi birlikte olunca daha iyi düşünür ve daha iyi eyler (Aristoteles, 2014: Sekizinci Kitap 1155a). Aristoteles dostluğun devletleri ayakta tuttuğunu söyler, “Yasa koyucuların adaletten çok onun üzerinde durdukları görünüyor: Nitekim fikir birliği dostluğa benzer bir şey; özellikle bunu gözetiyorlar, düşmanı olan anlaşmazlığı da olabildiğince uzak tutmaya çalışıyorlar. Dostlar olduktan sonra adalete bile gerek yok ama adil olanlar dostluğa gereksinim duyarlar.” (Aristoteles, 2014: Sekizinci Kitap 1155a). Bu düşüncelerden çıkan sonuç da şu oluyor: Adil olanlar, iyi olanlar ve dostlar aynı kişilerdir. “İyi kişilerin ve erdeme uygun olarak birbirine benzer kişilerin dostluğu mükemmeldir.” (Aristoteles, 2014: Sekizinci Kitap 1156b). Dostluğun ruhu eşitliktir ve bu da en çok iyilerin dostluğunda söz konusu olabilmektedir. Bir diğer eseri *Politika*'da Aristoteles (2016: İkinci Kitap Bölüm

6 Schmitt için (2006: 49) düşman kişisel olarak nefret ettiğimiz *inimicus* değildir: “O halde düşman, rakibimiz ya da genel anlamda hasmımız değildir. Düşman, antipatik duygularla nefret ettiğimiz kişisel hasmımız da değildir. Düşman sadece, gerçek bir olasılık olarak, insanlardan oluşan bir bütün karşısında *mücadele eden* benzer bir bütündür. İnsanlardan oluşan bir bütünlük, hele ki tüm bir halka dayandırılan bütünlük, kendinde *kamusal* nitelik taşıdığından, düşman da sadece *kamusal* düşmandır. Düşman *hostis*'tir.”

4) şöyle diyecektir, “Biz, şehirlerde dostluk duygularının olmasını, onlar için gerçekten bir nimet sayıyoruz; dostluk, iç kavgaları önleyecek bir güvencedir. Sokrates de devlette birliğe büyük değer veriyor ve bunun, dostluk duygusunun ürünlerinden biri olduğunu açıkça söylüyor.” Tiranlıklarda siyasetin az olması gibi dostluk da azdır, “çünkü bunlarda yöneten ve yönetilen arasında ortak hiçbir şey olmaz, dostluk da olmaz, çünkü adalet yok (...)” (Aristoteles, 2014: Sekizinci Kitap 1160a). Aristoteles'e göre demokrasilerde dostluk da adalet de daha çoktur; eşit olan kişilerin çok daha fazla ortak şeyi olur çünkü. Bu alıntılar bize Aristoteles'in dostluk, erdem ve siyasal yapı (*polis*) arasında nasıl derin bir bağ kurduğunu gösteriyor. Ayrıca dostluk ilişkisinde sevilmekten çok sevmenin (Aristoteles, 2014: Sekizinci Kitap 1159a) ve bununla bağlantılı olarak etkinlik halinde bulunmanın önemine değinerek dostluğa “aktif” olma anlamı da yüklüyor; *polis* içindeki insanın aktif olması düşüncesiyle uyumlu olarak.

Siyasal olan Yunan toplumunda aynı zamanda iyi olanın ne olduğuyla ilgiliydi, bunu söylemiştik. Belki bu düşünceye şunu da ilave etmek gerekiyor: Yunan toplumunda “özel” ilişkilerin siyasete karışması hiç de garip karşılanmazdı. Zaten modern anlamıyla özel alan-kamusal alan ayrımı olmadığı için dostluk ilişkilerinin örneğin siyasal katılım mekanizmalarıyla, mahkemelerle iç içe geçmiş olması gayet doğaldı. Tüm özel iradelerin üzerinde bir genel irade düşüncesi olmadığı gibi şahsi ya da gayri şahsi bir egemenlik anlayışı da yoktu. Birazdan daha ayrıntılı değindiğimizde göreceğiz ki Fransız Devrimi'nde bu iç içe geçmiş ilişkilerde dostun ve düşmanın kim olduğuna karar veren ve halkın egemenliğinin biricik temsilcisi olarak kendini sunan devlet (somut olarak da onun karar mekanizmaları) yalnızca kendini tüm *özel ilişkilerin* (dostluğu böyle göreceğiz) üzerinde ve dışında konumlandırmakla kalmayacak aynı zamanda devletin ve dostluğun baş harflerini birleştirircesine kendisini yegâne Dost olarak ilan edecektir.

3. Düşman Bir Dost Bin Bir

Nietzsche'nin (2010: 253) bize “Düşmanlar, düşman diye biri yoktur” şeklinde gerçekleşebilecek bir seslenişin daha sevinçli bir an olabileceğini söylediği tarihten otuz yıl kadar önce Michelet (1967: 2), *Fransız Devrimi'nin Tarihi* adlı eserine yazdığı Önsöz'de Devrim'in düşmanlığı ortadan kaldırdığını ilan etmişti: “Tüh! Zavallı Devrim. İlk gün ne kadar da kendine güvenen bir tavırla aşka ve barışa davet etmiştin dünyayı. 'Ah benim düşmanlarım' diye haykırdın, 'artık hiçbir düşman yoktur!' Sen hepsine elini uzattın ve onlara ulusların barışına içmek için kendi kabını sundun- Ama onlar buna katılmayacaklardı.”⁷ Michelet'nin bu coşkulu değerlendirmesi romantik tarih

7 Çeviri bana ait.

anlatısının bir izdüşümü olarak görülebilir. Öte yandan ileri sürdüğü argümanın tam tersini iddia etmek pekâlâ mümkün: Devrim feodalizme/ aristokrasiye dayanan siyasal bedene karşı savaş verdiği ölçüde içerideki düşman da dışarıdaki düşman da ilk günden yerini almıştır! Fransız Devrimi tarihçisi Albert Soboul (1988: 35) feodalizm düşmanlığının köylülerle burjuvaziyi birleştirdiğini ve feodalizmin yıkılmasının aslında Devrim'in en büyük yeniliği olduğunu söyler. Öyleyse Devrim'le ilgili, özellikle terör döneminde düşman kategorisi alabildiğine genişlemeden ve düşmanın kim olduğuna *karar verme* eylemi devlet mekanizmasının kapılmadan önce, iki tespitte bulunmak için yeterli sebeplerimiz var gibi: Birincisi, düşman figürü kaybolmak şöyle dursun, tüm dehşetiyle oradadır, “feodal haklar, hâkimiyetini bütün doğal güçlere; büyüyen, hareket eden ya da nefes alan her şeye yaymıştı[r]” (Jaurès, 2016: 36), feodalitenin geri gelebileceği korkusu uzun süre devam etmiş ve bu düşman figürü pek çok siyasal eylemin motivasyonu olmuştur; ikincisi, verili siyasal egemenlik ve güç ilişkilerinin çözüldüğü, bu ilişkilerin dönüştürülmesi için çeşitli grupların alabildiğine çarpıştığı ve bizzatı insanları bir arada tutan siyasal bağın ne olduğuyla ilgili çekişmelerin yaşandığı bu anda insanları bir arada tutan şeyi anlamaya çalışırken düşman kavramı yeterli olmamaktadır; düşman kadar somut ve en az onun kadar etkili bir gerçeklik olarak dostluk oradadır. Şimdi bu tespitler ışığında somut duruma göz atalım.

Kitap ve gazetelerin yayılması; salonların, kahvelerin, ziraat derneklerinin, hayırsever derneklerinin, taşra akademilerinin, okuma odalarının kurulması Devrim öncesinde başlamıştır (Soboul, 1969: 66). Artan siyasal ve ekonomik talepler Devrim yıllarında da toplumun farklı katmanlarındaki örgütlülüğü artırmış ve çeşitlendirmiştir. 1789'dan sonra *Hakikat Dostları Derneği* (Bonnevillle, Fauchet, Condorcet gibi figürlerin üye olduğu devrimci bir kulüp), *Anayasa Dostları Derneği* (sonradan *Özgürlük ve Eşitlik Dostları Derneği-Jakobenler Kulübü* adını alacaktır), *İnsan ve Yurttaş Hakları Dostları Derneği* (*Cordeliers Kulübü*) özellikle burjuvazi için Devrim'in önde gelen toplanma ve tartışma yerleriydi. Çeşitli siyasal taleplerin *dostları* bu burjuvalar zamanla siyasal temsil organlarının en tepe noktalarına kadar yükselecektir. Buralarda toplanan burjuvaların dostluk ilişkilerinin kimi Devrim öncesindeki yıllara dayanırken (Desmoulins- Robespierre gibi) kimi ise Devrim'den sonra başlamış ve güçlenmiştir (Robespierre- Saint-Just gibi).⁸ Bu kulüplerin yalnızca

8 Robespierre'in Danton'u teselli etmek için yazdığı mektuptaki dostluk vurgusu gerçekten çok çarpıcıdır, “Seninki gibi bir ruhu sarsabilecek bu kederli anda, şefkatli ve sadık bir dosta sahip olduğundan emin olmak sana teselli verecekse, onun ben olduğumu bilmelisin. Seni her zamankinden çok seviyorum ve bu ölüme dek böyle süreceksin. Tam şu an, ben senim. Kalbini, bütün acını hissedebilecek bu dostluğa kapatma. Dostlarımız için birlikte ağlayalım, kamusal ve bireysel talihsizliklerimizin

kendilerini ifade edebilecekleri mekânları, toplantıları, gazeteleri, broşürleri değil aynı zamanda bu araçlarla devrimin kaderine etki edebilme güçleri olmuştur. Bu araçların insanların taleplerine ve itirazlarına siyasallaşma imkânı sunduğu açık. Bunların yanı sıra, burjuvalar, *Jeu de Peume* (Aulard, 1987: 55) yemini olarak bilinen, anayasa yapılıncaya kadar dağılmama eyleminde olduğu gibi, devrimin başından beri kendi çizdikleri ılımlı sınırlar çerçevesinde doğrudan eylemlerin de öznesiydi. Hem ekonomik konumu hem de entelektüel gücü dolayısıyla kendi iç çatışmalarına rağmen o yıllarda devrime yön verebilecek grubun burjuvazi olduğu düşünülmüştür (Soboul, 1988: 24). Fakat burjuvazinin demokrasi kavrayışıyla *sans-culotteların* siyasal eğilimleri ne kadar bağdaşıyordu?⁹ Burjuvazi içinde de burjuvazinin ve halkın taleplerine karşı farklı yaklaşımlar geliştirilmiş, Jakoben-Jironen çatışmasında olduğu gibi bu yaklaşım farkı iki grubu birbirini boğazlayacak kadar karşı karşıya getirmiştir (Ağaoğulları, 2011: 12).

Devrim yıllarındaki eylemlilikler yalnızca burjuvazinin talepleriyle sınırlı değildir; burjuva derneklerinde bile özellikle Parisli *sans-culottelarla* dirsek teması olan aktörlerin halkçı söylemlerine de kapı aralanmıştı. Paris'in *sectionları* ve Komün örgütlenmesi, tüm ülkeye yayılan *sans-culottelar*, Parisli Kudurmuşlar, Hébertistler, devrimci kadın dernekleri gibi oluşumların rengini ise sokağın istek ve talepleri belirliyordu. Halkın temsil organlarında, ulusal meclisin burjuva ağırlıklı yapısından oyların nasıl kullanılacağına (şeffaflık açısından sesli ve açık oya geçilecekti), hayat pahalılığından tavan fiyatlarına ve ekmek kuyruklarına kadar her şey gündeme getirilebilirdi. Yine de halkçı taleplerin Devrim'in her anında kolayca dile getirilebildiğini de düşünmemek gerekir. Örneğin 14 Haziran 1791 tarihli Le Chapelier Yasası'yla işçilerin kendi menfaatlerini savunmak için bir araya gelmesi yasaklanmıştı. Halkçı taleplerin burjuva kompozisyonlu bir mecliste rahatsızlık yaratması kaçınılmazdı. Kralın kaçışından sonra artık eski sisteme ve onun temsilcilerine olan inancı iyice sarsılan halkın sesi daha gür çıkıyordu. Barnave 15 Temmuz 1791'de "Özgürlük çizgisinde bir adım daha atmak krallığı yıkmak, eşitlik çizgisinde bir adım daha atmak ise mülkiyet hakkını yıkmak olur" diyordu. Hemen akabinde gerçekleşen Champs-de-Mars katliamını (halktan elli kişi öldürülmüştü) halkın örgütlendiği derneklerin ve gazetelerin kapanması izledi (Soboul, 1969: 237-239). Fakat tüm bu baskıcı politikalara rağmen sokağın sesini kısmak kolay değildi. *Sans-culottelar*, *sectionlar* ve federe güçlerin doğrudan eylemi sonucu 10 Ağustos 1792'de kral tutuklanmış ve mecliste yaşanan uzun tartışmalar sonucunda gilyotine gönderilmişti. İkinci bir İnkılap sayılan bu tarihten sonra halk siyaset

---

kaynağı olan tiranlara yarattıkları bu acının sonuçlarını birlikte gösterelim. (...)" (Çeviri bana ait.) (Robespierre, 2020)

⁹ Soboul'a göre bu durum Devrim boyunca bir ikilik/ iki farklı yaklaşım sorunu yaratmıştır (Soboul, 1988: 43 ve 72).

sahnesine daha da güçlü girecektir (Soboul, 1969: 268). Burjuvazinin Devrim öncesinde şekillenmeye başlayan toplumsal hareketliliğine, tüm baskılara rağmen halkçı hareketlerin gücü ve ruhu da eklenince siyasal ve toplumsal alanda benzeri olmayan bir hareketlilik ortaya çıkmıştı. Toplumun farklı kesimlerinden ve kimliklerinden siyasal aktörlerin yan yana geldiği bu ortam bir bakıma siyasal antagonizmaların serbest kaldığı aşamayı, Terör dönemiyle birlikte siyasal ve toplumsal taleplerin ve halkçı hareketlerin sesi kısılmadan önceki bu aşama çeşitli dostluk ağlarına zemin hazırlamış ve bu taleplerin siyasallaşmasına imkân tanımıştı. Bu siyasallaşma imkânı her toplumsal grubun kendi siyasal talepleri açısından Devrim'i amacına ulaştırma düşüncesi neticesinde ortadan kalkacak, burjuva devlet bizzatı siyasal hasım ya da bir diğer deyişle dost-düşman olacak zemini ortadan kaldıracaktı. Aristoteles'in dostluk hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak şöyle de diyebiliriz: Eylemlerdeki ve taleplerdeki çeşitliliğe ve çelişkilere rağmen ve Devrim'in başında amaçlanan bu olmasa da sonunda Krallık yani dostluğun olmadığı yönetim sona ermişti ve Cumhuriyet kurulmuştu. Daha demokratik bir yapıda, Cumhuriyet'te, dostluk da adalet de daha fazlaydı, çünkü eşit olan kişilerin çok daha fazla şeyi ortaktı. Aristoteles ve Barnave'ı birleştirirsek: Dostluk çizgisinde bir adım daha atmak ise devleti (egemenliği) yıkmak olabilirdi. Nihayetinde kimin dost kimin düşman olacağını ve kimlerin kimlerle dost olacağını belirleme hakkına sahip olan devletle dostluk arasında kan uyuşmazlığı ortaya çıkması kaçınılmazdı. Ama yine de devlet, yurttaşlarının birbiriyle dost olmasını dilemekten geri duramayacaktır. İnsanları gerçek yurttaşlara dönüştürmek için "halkı yeniden yaratmak" gerektiğini düşünen Jakoben devrimci Saint-Just 15 Nisan 1794'te Konvansiyon üyelerine şöyle diyecektir, "(...) sizin bir site kurmanız, birbirlerinin dostu, kardeşi olan konuksever yurttaşlar yaratmanız gerek." (Ağaoğulları, 2011: 24). Devletin, halkı yeniden yaratırken dostluğu da yeniden yaratması gerekecekti.

Dostluk denince akla gelen eşitlik meselesine de bir parantez açalım. Bu yüzyıla eşitlik hakkında fikirleri getiren, yurttaşlara siyasi eşitlik tanınmasını isteyen, devlete belli bir sosyal dengeyi muhafaza etmek görevini yükleyen (Soboul, 1969: 68) ve devrimcilerin düşünsel mirasından sık sık yararlandıkları Rousseau'ya göre genel yararın varacağı iki şey vardır: Özgürlük ve eşitlik. Eşitlik sözcüğünden, güç ve zenginlik derecelerinin herkes için aynı olduğu kesinlikle anlaşılmalıdır. "Varlık bakımından da hiçbir yurttaşın ne başkasını satın alacak kadar zengin, ne de kendini satmak zorunda kalacak kadar yoksul olmaması gerektiği anlaşılmalıdır." Rousseau (2006: 49), "ister istemez kötüye kullanılacaktır diye eşitliği hiç değilse düzene sokmayalım mı?" diye sorar. "Olayların gücü hep eşitliği ortadan kaldırmaya yöneldiği içindir ki, yasaların gücü her zaman eşitliği sürdürmeye çalışmalıdır." Rousseau'nun "olayların gücü"nden anladığı, güç ve zenginlik bakımından katmanlaşmış ve ahlâken bozulmuş monarşik/aristokratik toplumun gücüdür ve yasalar bu topluma

dönülmemesinin yegâne garantisidir. Fakat bu önerme tersine çevrildiğinde başka bir sonuca varmak da olanaklıdır: Olayların gücü “eşitsizliği” ortadan kaldırmaya yöneldiğinde de, yasaların gücü sınırları çizilen “eşitliği” sürdürmeye çalışmalıdır. Yani yasa, eşitliği ortadan kaldırmaya yönelenler kadar eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelenlerin tepesinde de kılıcını çekmeye hazırdır. Toplumsal/ekonomik eşitsizlik iddialarının arttığı her an bunun örnekleriyle doludur. Demek ki burjuva demokrasilerindeki eşitlik vaadi “Dostların malı ortaktır” düşüncesine varamıyordu fakat farklı eşitlik perspektifleri de yok değildi. Soboul, Devrim yıllarında üç farklı eşitlik anlayışı olduğunu söyler. Birincisi yukarıda alıntıladığımız Barnave gibi burjuvaların haklar açısından eşitlik anlayışını içeren siyasal yaklaşımıdır; eşitlik açısından bir adım daha atılmamalıdır. İkinci anlayış halka ekonomik tavizler verilmesini halkın birliği ve Devrim'in tamamen ermesi için elzem gören ve Robespierre, Saint-Just gibi devrimcilerin savunduğu eşitlik anlayışıydı. Saint-Just, “Ne zenginlere ne de fakirlere sahip olalım.” derken bir tür sosyal demokrasi çağrısı yapıyordu, ama notları arasında şu da vardı, “Mülkiyetin ortaklaşmasına müsaade etmeyin.” Soboul, eşitliği, yasa yapıcıların yorulmadan yokuş yukarı ittiği bir kayaya, Sisyphos'un kayasına benzetir. Üçüncü eşitlik anlayışı ise Babeuf'un ortak mutluluk için yasal eşitliğin yeterli olmadığını söyleyen görüşlerinde karşımıza çıkar. Babeuf ve Eşitler Komplosu'nun argümanlarında somutlaşan toplumsal ve ekonomik eşitlik ve ortaklık talepleri, 19. yüzyıla damgasını vuran sınıf temelli toplumsal mücadelelere ilham verecektir (Soboul, 1988: 294-298).

10 Ağustos 1792 tarihinin, monarşinin yıkılması ve Cumhuriyet'in ilanı ile sonuçlanan ikinci bir Devrim gibi değerlendirildiğini ve halkçı hareketin gücünü pekiştirdiğini söylemiştik. Bu tarihten sonra halkın tesirine daha açık yeni bir meclis (Konvansiyon) yapılması oluşturulacaktı. Fakat içeride yerel ayaklanma haberlerinin yayılması ve dış düşmanın da kapıda belirmesi korkuya dayalı bir atmosfer yaratmıştı. Savaş kaçınılmaz hale geldiğinde burjuvazi yine halka başvurmuş ve ona belli tavizler vermişti. Bu gelişmenin de halkçı hareketlerin gücünü arttırmasında payı vardı. Savaş koşullarının yarattığı atmosfere, aristokratların geri gelmesinden duyulan korku ve burjuvazinin halkın siyasal ve toplumsal taleplerine cevap verebilecek politikalar üretmeyişi de eklenince halk tabanında çeşitli şiddet olayları belirmeye başlamıştı. Georges Lefebvre (2005: 234-235), 10 Ağustos 1792 devrimcilerinin aynı zamanda terörü başlatan kişiler olduğunu söyler. Bir grup devrimci, karşı-devrimcilerle hangi yöntemlerle olursa olsun savaşılmaması gerektiğini ileri sürüp terör çağrısı yaptığında eylemleri terörle özdeşleşecek olan Kamu Selamet Komitesi henüz ortada yoktur. Yazar, Paris Komünü'nün bu doğrultuda muhalif basını susturduğunu, yolları kapadığını ve pek çok rahibi ve aristokrati tutuklamaya giriştiğini belirtir. Diğer yandan Parisli *sans-culottel*er da şiddet eylemleri için çağrıda bulunmaya başlamıştır. Parisli *sans-culottel*erin şiddet uygulamaları

motivasyonları ne olursan olsun, ki bunların ekseriyeti siyasal motivasyonlardı, terör ve halkçı şiddet feodal kalıntıları büyük ölçüde süpürmüş ve burjuvazinin de mutlak hâkimiyetini sarsmıştır (Soboul, 1980: 161). Yeni kurulan ulusal birliği korumak için cepheye gönderilerek şiddetle hemhâl olmuş halk, Devrim'in kazanımlarını koruması için yöneticilerin de sert olmasını talep ediyordu. Öte yandan hayat pahalılığı yüzünden ekmek bulmak bile zorlaşmıştı ve Konvansiyon ekonomik öfkeyi dindirmek için halka karşı yine tavizde bulunmak zorunda kalacaktı. Ne var ki halkın bu fırtınalı ortamda kapılmadan edemediği öfke patlamaları ve dillendirdiği şiddet çağrısı bir süre sonra kendi aleyhine dönecekti.

Devrim boyunca şiddet eylemleri ve çağrıları yaşanmıştı. Şimdi de yaşanan şiddet olaylarının önüne geçebilmek amacıyla “halkın korkunç olmaması için biz korkunç olalım” (Ağaoğulları, 2011: 23) diyen Danton gibi aktörler yöneticilere bu şiddeti kendi tekelinde toplama çağrısı yapıyordu. Jirondenlerin iç ve dış tehlike karşısında yeterli önlemleri almadığını ve Devrim'i tehlikeye attığını düşünen Dağlılar 1793'ün Mart ayında kamu selameti için olağanüstü önlemler almak konusunda adımlar atmaya başlamıştı. Bu doğrultuda olağanüstü mahkemeler kuruldu, devrimci gözcü komiteleri oluşturuldu, göçmenler (Fransa'dan kaçan aristokratlar) hakkındaki kanunlar şiddetlendirildi ve nihayet 5 ve 6 Nisan 1793'te Kamu Selamet Komitesi kuruldu (Soboul, 1969: 326-327). Şüpheliler Kanunu'na göre tutuklanabilecek kişiler hakkında öyle genel ifadeler vardı ki “bu tanım içine kolayca herkes sokulabilirdi.” (Timur, 2016: 321). Kamu Selamet Komitesi askeri ve idari merkezileşme hamleleriyle iktidarını yoğunlaştırmıştı. Bütün bu *önlemler* ve baskı ortamı siyasi gerçekler ve ekonomik zorluklarla temellendirilmişti. Fakat savaş tehlikesi geçmiş ve ekonomik alanda da kimi rahatlamalar yaşanmış olmasına rağmen terör politikalarında herhangi bir gevşeme olmuyordu. Robespierre, 5 Şubat 1794'te Konvansiyon'a sunduğu bir raporda şöyle diyordu, “Halkçı hükümetin barış zamanındaki dayanağı erdem olduğu gibi, İnkılap zamanındaki halkçı hükümetin dayanağı da hem erdem hem de terördür [kitabın çevirisinde *tedhiş* olarak yer alıyor]. Terör olmayınca erdem bir felaket olur; erdem olmayınca da terör güçsüzdür. Terör acele, sert, bükülmez adaletten başka bir şey değildir; şu halde erdemin canlı şeklidir, demokrasinin özel bir prensibi olmaktan çok, vatanın acele ihtiyaçlarına uygulanan genel bir prensiptir.” (Soboul, 1969: 406-407).

Sonuç - Dostluktan Geriye Kalan

Yukarıda Aristoteles'in dostluk kavramını oturttuğu temel kavramları ve bağlantıları kısaca anlatmıştık. Yalnızca *polis* içinde anlamlı bir hayatı deneyimleme şansı olan yurttaşın amacı mutluluktan ama *polis* yurttaşlar topluluğundan daha fazlası değildi. *Polis*in yurttaşların erdeminin dışında bir

erdem, bir siyasi oluşum olarak yurttaşların üzerinde yani yalnızca kendi devamlılığını sağlamaya yönelik bir akli ve varlık amacı yoktu. Bu bakımdan *polis*in devamlılığı, içinde yaşayan insanların birbirleriyle kuracakları iyi hayat deneyimlerinin toplamı olarak görülüyordu. İyi bir hayatı mümkün kılacak şey de erdem sahibi olmaktı ve mutlu olmak için insana erdemli dostlar gerekiyordu. Biraz modern bir kavramla ifade edecek olursak, yurttaşın siyasal alanda aktif olması kadar *duygusal yatırımlarında* da aktif olup erdemli bir hayatı kendi dostluk ilişkilerinde tecrübe edebiliyor olması gerekirdi. Dostluğun erdemi ise sevmektir.

Fransız Devrimi'nin, egemenliğin yeni ve tek sahibi olarak ilan ettiği halk yalnızca bir arada yaşayan beşeri unsur olarak görülmemiştir. Halk aynı zamanda iyi olandır, erdemli olandır ve Devrim'in nihai amacı, özgürlüğün despotizmini inşa eden devrimci yönetim tarafından halkın mutluluğu olarak saptanmıştır. İyilik, erdem, mutluluk; bir arada yaşamının tarifinde yine yan yana gelmiştir. Fakat artık yurttaşların birbiriyle kuracakları iyi hayat deneyimleriyle tanımlayamayacağımız bir birlik ve egemenlik düşüncesinin somutlaşmış biçimi olarak devlet, hiçbir zaman kapatamayacağı meşruiyet açıklarıyla kriz halinde yalnızca kendi devamlılığına odaklanmıştır. Devrimciler, devleti bireylerden korumak gerekir demişlerdi. Zaten halkın sahibi olduğu iyiliği ve erdemi temsil etme görevini halk adına üstlenmişler ve henüz halk Devrim'in temsil ettiği değerleri taşıyabilecek bir halk olmadığı için onu yeniden yaratmak gerektiği fikrinde birleşmişlerdi. Terör politikalarıyla Devrim'i korumak ve onu güçlendirmek derdinde olan Jakobenlerin kendilerinde yoğunlaştırdıkları güç devletin tahkim edilmesiyle sonuçlanmıştır. Aristoteles, dostluk olunca adalet ihtiyacı yok ama adil olanlar dostluğa ihtiyaç duyar diyordu. Robespierre ve geriye kalan devrimciler (çünkü artık önemli bir kısmı giyotine gönderilmişti) için adalet ve erdem, dostlukla değil; ne zaman biteceği belli olmayan terörle sağlanır olmuştu. Giyotin, “yalnızca karşı devrimcileri yok eden değil, aynı zamanda iyileri kötülerden, erdemlileri erdemsizlerden ayıran bir makine olarak da işle[mekteydi].” (Ağaoğulları, 2011: 23). Yapılan konuşmalarda erdem ve ahlaktan bahsedildiğinde pek çok devrimci bu sözcüklerde başlarına gelecek kötülüğün, yani giyotine gönderilmenin gerekçesini görüyor ve bu sözcükleri bir tehdit gibi algılıyordu (Jaurès, 2016: 242).

Devletleşme süreci aynı zamanda iç ve dış düşmanın kim olduğuna karar verecek siyasal mekanizmanın oluşum sürecidir. Fransız Devrimi'yle kurulan bu modern devlet dostu ve düşmanı belirleyen bir egemen olarak güçlendikçe ve kurumsallaştıkça kendini biricik Dost olarak da konumlandırmıştır. Jakobenler kötülük olsun diye değil tam da devletin üzerinde yükseldiği egemenlik mantığı buna cevaz verdiği için birilerini düşman ilan etmede bu kadar ileri gidebilmişlerdi. Bir devlet içindeki herkes yurttaş olabilirdi ama herkes devlete dost olamazdı. Dahası var, herkes istediği kişiyle de dost olamayabilirdi. Saint-

Just, hayalindeki Cumhuriyet'in özelliklerini saydığı notlarında (ütopyasında) “Yirmi bir yaşına gelen her erkek dostlarının kim olduğunu tapınakta açıklamak zorundadır” diye yazar. “Bu açıklama, yılın her *Ventôse* ayında tekrarlanacaktır.”, “Eğer bir erkek bir dostuyla ayrılırsa, bunun nedenlerini tapındaki insanlar önünde anlatmalıdır (...), eğer reddederse yasaklı kişi ilan edilir”, “Dostlar, muharebe alanında yan yana konmalıdır.” Yine başka bir yerde şöyle yazar, “Dostlar bir diğerinin yasını tutmak zorundadır. Dostlar ölen dostlarının mezarını kazarlar ve cenaze törenini hazırlarlar.”, “Eğer bir erkek suç işlerse, onun dostları da sürgün edilir.” (Saint-Just, 2020). İşte size halk gibi dostların da yeniden yaratılmasına dair ayrıntılı bir plan! Ve son söz olarak: Robespierre, *Thermidor* ayında yaptığı son konuşmasında, bunu dile getirirken niyeti farklı olsa da şu tespiti yapmıştı, “Hiziplerin ortadan kalkması tüm kötülükleri serbest bıraktı.”(Jaurès, 2016: 248). Gerçekten de geriye ne *sans-culottelar*, ne Kudurmuşlar, ne Dantoncular, ne Hébertistler, ne devrimci kadın dernekleri ne de halkçı hareket kalmıştı; ortada yalnızca korku ve nefret vardı. Devrimci yönetim, siyasal bir talebin oluşturulacağı zemini yavaş yavaş ortadan kaldırarak kendi referanslarının da altını oymuştu. Bu korku ve nefret ortamı kaçınılmaz olarak kendi sonunu hazırlayacaktı.

Kaynakça

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (Ed.) (2011a), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (İstanbul: İletişim Yayınları)
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (2011), “Jakobenler ve Jakobenizm”, *Bilim ve Ütopya*, 205: 6-26.
- Aristoteles (2014), *Nikomakhos'a Etik* (Ankara: BilgeSu Yayınları) (Çev. Saffet Babür)
- Aristoteles (2016), *Politika* (İstanbul: Remzi Kitabevi) (Çev. Mete Tunçay)
- Aulard, François-Alphonse (1987), *Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi*, Cilt:1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi) (Çev. Nazım Poroy)
- Derrida, Jacques (2005), *The Politics of Friendship* (London: Verso)
- Hugo, Victor (2018), *Doksan Üç* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Alev Er)
- Jaurès, Jean (2016), *Fransız Devrimi'nin Sosyalist Tarihi* (Ankara: Dipnot Yayınları) (Çev. Koray Büyüktuncer)
- Lefebvre, Georges (2005), *The French Revolution- From its origins to 1793* (Taylor&Francis e-Library Edition)
- Michelet, Jules (1967), *History of the French Revolution* (Chicago: University of Chicago Press)
- Nietzsche, Friedrich (2010), *İnsanca, Pek İnsanca*, 4. Baskı (İstanbul: Say Yayınları) (Çev. Cemal Atila)

- Platon (2014), *Devlet* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz)
- Robespierre, Maximilien, *Letter from Robespierre to Danton 15 February 1793*, (Çev. Florian Kappelsberger) https://www.academia.edu/14191081/Letter_from_Robespierre_to_Danton_15_February_1793_ (Son Erişim: 10.02.2020).
- Rousseau, Jean- Jacques (2006), *Toplum Sözleşmesi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları) (Çev. Vedat Günyol)
- Saint-Just, Louis Antoine Léon, *Fragments on the Republican Institutions*, (Çev. Florian Kappelsberger) https://www.academia.edu/21887125/Saint_Just_Fragments_on_the_Republican_Institutions (Son Erişim: 10.02.2020).
- Schmitt, Carl (2006), *Siyasal Kavramı* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Ece Göztepe)
- Soboul, Albert (1969), *1789 Fransız İnkılabı Tarihi* (İstanbul: Cem Yayınevi)
- Soboul, Albert (1980), *The Sans-Culottes* (Princeton: Princeton University Press)
- Soboul, Albert (1988), *Understanding the French Revolution* (New York: International Publishers)
- Timur, Taner (2016), *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi* (İstanbul: Yordam Kitap)